

Service og regional udvikling

Sven Illeris

Illeris, Sven: Service og regional udvikling. Geografisk Tidsskrift 87: 27-36, København, juni 1987.

Based on a large number of West European studies, the paper examines whether service activities are likely to show geographical concentration or decentralisation. Many forces are influential, among them technological developments in transport and telecommunications. The forces pull in different directions, but there is a danger of increased concentration. Various policy measures are suggested, some of them to be carried out by local governments.

Sven Illeris, M.Sc. Local Governments' Research Institute, Nytorv 11, DK-1450 København K.

Keywords: Services, Regional development, Technology, Proximity, Human resources, Western Europe.

Erhverv er hidtil blev opfattet som nærmest identisk med landbrug, industri og handel. Når man diskuterer arbejde i den politiske debat, er det industri, man tænker på. Regeringens erhvervs politik sætter især ind over for industrien, Danmarks Statistiks erhvervsdata er primært centreret om landbrug og industri, arbejdets sociologi er i realiteten industrisociologi, teknologivurderinger fokuserer på industriteknik, og geografibøger behandler først og fremmest landbrugets og industriens geografi.

En af årsagerne til at overse service er måske, at Adam Smith og Karl Marx var enige om én ting: Serviceaktiviteter var uproduktive og kunne negligeres. Men de levede også i en tid, hvor industrisamfundet var ved at afløse et landbrugssamfund, og hvor serviceaktiviteterne var af mere beskedent omfang.

I dag er dette uholdbart. De to trediedele af de danskere, der har lønnet arbejdet, arbejder i servicesektoren, og en stor del af de ansatte i industrien laver endda servicearbejde. Hertil kommer det ubetalte arbejde i den uformelle økonomi (husholdninger, foreninger osv.), hvoraf en stor del er service.

Yderligere er al beskæftigelsesvækst i de sidste 20-25 år, når man ser bort fra korttidssvingninger, sket i serviceaktiviteter. På længere sigt er der ingen udsigt til vækst i landbrugs- eller industriarbejdet.

På denne baggrund besluttede EF's ministerråd i 1983, at service skulle være et prioriteret emne i teknologivurderingsprogrammet FAST II (Forecasting and Assessment

in Science and Technology). I et af delprogrammerne skulle de regionale konsekvenser af den tekniske udvikling på serviceområdet vurderes.

Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut (AKF) har i flere år beskæftiget sig med kommunal erhvervs politik. I begyndelsen var det også her mulighederne for at påvirke den lokale industriudvikling, der var i fokus. Efterhånden blev det klart for kommunerne, at de ikke kunne se bort fra serviceerhvervene. Men der manglede viden om disses lokaliseringsbetingelser.

Der viste sig en mulighed for samarbejde mellem FAST-delprogrammet og AKF's projekt. Herved kunne begge drage nytte af de undersøgelser, FAST fik iværksat i en række europæiske lande. Der blev skabt et kontaktnet på dette felt, hvor forskningen netop nu ekspanderer hurtigt.

Formålet med denne artikel er at sammenfatte nogle af resultaterne i rapporten fra det kombinerede projekt (Illeris, 1987). Hovedspørgsmålene er: Hvilke kræfter bestemmer serviceaktiviteternes regionale udvikling? I hvilken retning vil denne udvikling gå? Hvordan kan den påvirkes?

Ved »service« forstås i denne artikel enten serviceprodukter, dvs. ikke-materielle goder, eller serviceaktiviteter, dvs. aktiviteter der resulterer i serviceprodukter. Som sagt kan serviceaktiviteter foregå (1) i virksomheder og institutioner, hvis hovedprodukt er tjenesteydelser (»servicesektoren«); (2) i vareproducerende virksomheder (»intern service«); eller (3) i den uformelle økonomi.

Forskellige slags serviceaktiviteter

Serviceaktiviteter er uhyre uensartede. Det er ikke let at sige noget fælles om deres udvikling. De må underinddeles på flere forskellige måder.

En første opdeling er i offentlige og private tjenesteydelser. En anden opdeling går på, om kunderne overvejende er erhvervs virksomheder eller institutioner (fx EDB), eller om de overvejende er husholdninger (fx detailhandel).

En tredje opdeling, der er væsentlig for den kommunale erhvervs politik, skelner mellem service, der betjener kunder fra hele verden (fx hoteller), og service der kun betjener kunder inden for en – større eller mindre – begrænset

afstand. Den første slags service kan udvikle sig ubegrænset af det lokale kundeunderlag, mens den sidstnævnte slags, der traditionelt har været helt dominerende, er begrænset heraf.

En fjerde opdeling, der er vigtig for den teknologiske udviklings konsekvenser, er baseret på, hvad det er serviceaktiviteterne gør noget ved (Illeris 1986b).

I øjeblikket er der megen interesse om tjenesteydelser, der består i at producere, overføre eller behandle information. Mange slags informationer kan produceres langt fra kunden og overføres ved hjælp af telekommunikation, især i kombination med EDB (»telematik«), fx standardiserede finansielle tjenester og beregninger.

Der er imidlertid også informationstjenester, der opstår i så tæt et samspil mellem serviceleverandør og kunde, at de er nødt til at mødes. Fx må konsulenter ofte have et kvalificeret og nuanceret feedback fra kunderne. Storbymens samlokaliserings- eller agglomerationsfordele består først og fremmest i at reducere omkostningerne ved sådanne møder.

Men man må ikke glemme, at der er andre slags service end den informationsbehandlende. Der er service, som består i at rengøre, reparere og vedligeholde bygninger og maskineri, hvilket ikke kan gøres på afstand.

Der er også service, der »gør noget ved« mennesker, og hvor det fortsat vil være nødvendigt at være i stue sammen. Det gælder sundhedstjenester; det gælder omsorg for børn, ældre og handicappede; og det gælder undervisning af børn (hvor socialiseringen er vigtigere end den »mekaniske« informationsoverførsel).

Vækst i den samlede servicebeskæftigelse?

De sidste årtiers vækst i servicebeskæftigelsen har bevirket en udbredt optimisme, en tro på, at når industribeskæftigelsen stagnerer, vil servicesektoren i det lange løb kunne løse beskæftigelsesproblemet.

Alt tyder også på, at der er muligheder for betydelig vækst i mange slags service. Det er især i de kvalificerede, de kreative, de planlæggende og ledende job.

Men der er også en række faktorer, der vil bremse væksten. Et af problemerne er, at det inden for mange slags service er svært at forøge arbejdsproduktiviteten – serviceproduktionen pr. arbejdstime – væsentligt. Dette gælder fx i undervisning. Når de ansattes løn følger med det øvrige arbejdsmarkeds, bliver service forholdsvis dyrere og dyrere, og til sidst svigter efterspørgslen, som man har set det i frisør- og fotografvirksomhederne. Man har kaldt det »servicesektorens omkostningssygdom«. (Det er jo i virkeligheden også et væsentligt element i den opbremsning af den offentlige sektors vækst, som sker overalt i Vesteuropa – prisen for offentlig service adskiller sig blot fra prisen for privat service ved, at den betales over skattebilletten). I nogle tilfælde tilskynder prisstigningerne til, at tjenesteydelserne i stedet produceres i den uformelle økonomi (Gershuny & Miles, 1983). Det kan der være nogle

fordele ved, men man kan ikke se bort fra behovet for lønnet beskæftigelse.

I USA ser det ud til, at en del af de seneste års vækst i beskæftigelsen ligger i ukvalificerede servicejob. Her kommer man rundt om omkostningssygdommen ved at betale meget lave lønninger.

Naturligvis kan teknologien, især EDB, også true en del job med rutinepræget arbejde – samtidig med at den skaber andre job med at tilrettelægge maskinernes arbejde.

Nogle håber på et servicemæssigt gennembrud, som det tidligere skete i industrien, det vil sige, at der opfindes ny tjenesteydelser, som kan masseproduceres og -afsættes og dermed skabe beskæftigelse. Faktisk er der i de seneste års hastige EDB-udvikling opfundet og afsat mange ny tjenesteydelser. Men det ser ud til, at på dette felt er arbejdsproduktiviteten så høj, at det ikke kræver ret mange mennesker at producere dem.

Rent bortset fra produktivitet og priser ligger der en begrænsning for serviceforbruget – og dermed servicebeskæftigelsen – i den kendsgerning, at det tager tid at forbruge tjenesteydelser.

Endelig er der den mulighed, at Vesteuropa kan øge sin eksport af service til andre dele af Verden – især hvis de nuværende barrierer for international handel med tjenesteydelser nedbrydes. Dette spørgsmål er genstand for megen politisk (og forskningsmæssig) interesse i disse år, men det er yderst usikkert, hvor store muligheder der ligger heri.

Alt i alt kan man ikke uden videre regne med, at servicebeskæftigelsen bare vil blive ved med at vokse. Der er usikkerhed om en række faktorer – men også muligheder for at påvirke udviklingen.

Service lokaliseringen: strukturvirkningen

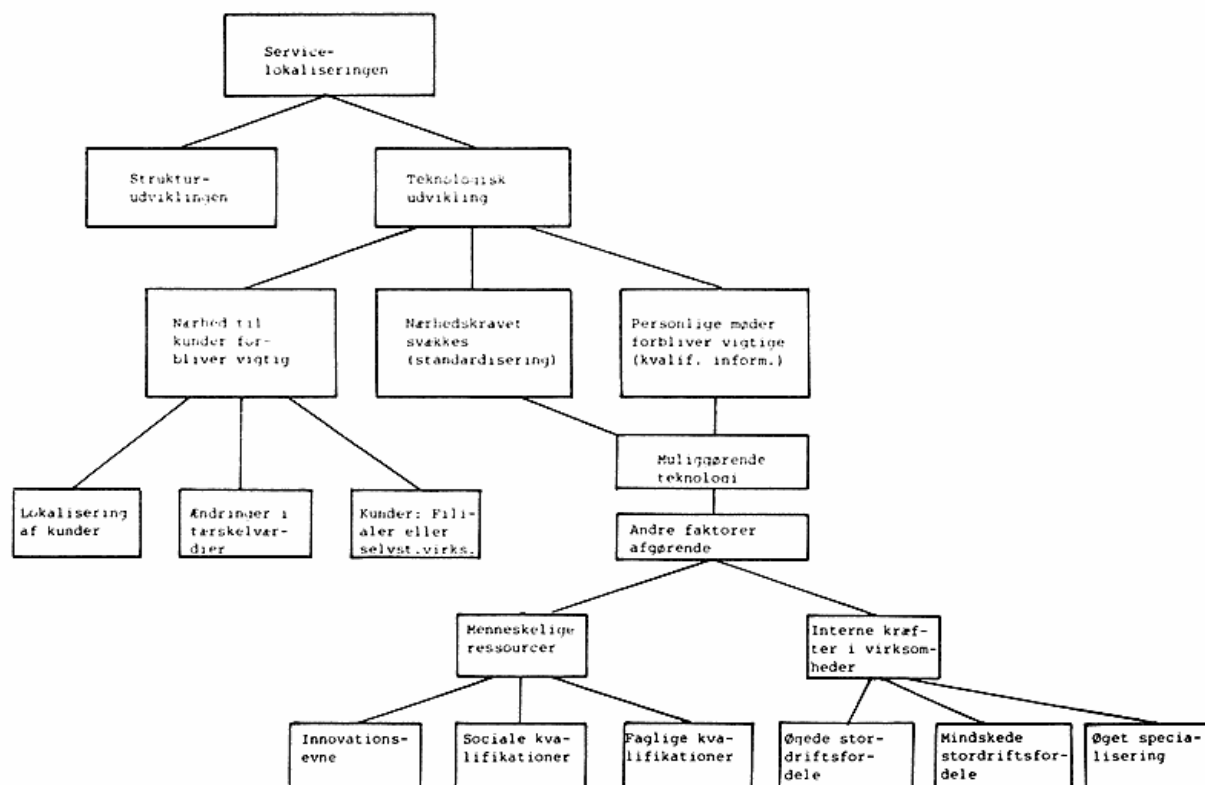
Resten af denne artikel vil dreje sig om serviceaktiviteternes lokalisering. Opbygningen af diskussionen fremgår af figur 1. Udgangspunktet er to hypoteser om kræfter med modsat rettede virkninger. Set fra udkantområdernes synsvinkel kan den ene kaldes pessimistisk og den anden optimistisk.

Den pessimistiske hypotese er baseret på den strukturelle udvikling: Ifølge den er der mest vækst i de kvalificerede og ledende job, som der blive mere og mere brug for jo mere kompliceret samfundet bliver, og som ikke lader sig rationalisere meget. Og denne slags job er overrepræsenteret i storbyerne.

Samtidig stagnerer antallet af mere rutineprægede job, som ofte kan automatiseres. Denne beskæftigelse er imidlertid mere jævnt fordelt i alle landsdele.

Resultatet af strukturudviklingen skulle således være en forskydning af beskæftigelsen mod de største byer.

Denne hypotese er søgt efterprøvet ved hjælp af data om servicebeskæftigelsens regionale udvikling i de vesteu-

Figur 1. Opbygning af diskussionen i artiklen.

Figure 1. Structure of the discussion in the paper.

ropæiske og angloamerikanske lande. Der er anvendt data, som i forvejen forelå i de enkelte lande. Det vil sige, at de arbejdskrævende og ofte illusoriske forsøg på at gøre statistikken 100 procent sammenlignelig er undgået. Til gengæld må man ved tolkningen være klar over, at definitioner, tidsperioder og indsamlingsperioder varierer fra land til land.

Der er ikke i denne artikel plads til at fremlægge hele dette materiale (se Illeris 1987). Tabel 1 viser den regionale fordeling af udvalgte serviceerhverv i Danmark, mens tabel 2 viser servicebeskæftigelsen i storbyer sammenstillet med landsgennemsnittene.

Hovedresultaterne af den statistiske analyse er følgende:

1. Servicebeskæftigelsen er mere koncentreret i storbyerne end befolkningen som helhed.
2. Især finansservice og forretningsservice er overrepræsenteret i storbyerne. Efter fag og arbejdsstilling er det de mest kvalificerede og ledende job, der er mest koncentreret i storbyerne.
3. Detailhandel, offentlig service og personlig service er mere ligeligt fordelt, mere eller mindre svarende til den samlede befolknings fordeling.
4. Servicebeskæftigelsen er vokset betydeligt i løbet af 1970'erne og 80'erne.
5. Vækstprocenterne er meget høje i finansservice og

forretningsservice, i de fleste lande også i offentlig service i 1970'erne.

6. Vækstprocenterne er lave, eller der er tilbagegang i beskæftigelsen i handel og transport.
7. I de fleste lande udviser de fleste brancher højere vækstprocenter i udkantregionerne end i storbyerne. I nogle lande er det omvendte tilfældet.
8. I de fleste lande, især i det centrale og nordlige Europa samt USA, vokser den totale servicebeskæftigelse hurtigere i udkantregionerne end i storbyerne.
9. I andre lande, især Middelhavslandene og De britiske Øer, udviser storbyerne lige så høje eller højere vækstprocenter end resten af landene.
10. De gamle industri- og minereioner har overalt meget lave vækstprocenter eller tilbagegang i servicebeskæftigelsen.

Alt i alt udviser servicebeskæftigelsens regionale udvikling i Vesteuropa og Angloamerika et ganske kompliceret billede.

I det centrale og nordlige Europa samt USA er der sket en vis svækkelse af storbyens dominans, klarere i 1970'erne end i 80'erne. I andre lande ses andre tendenser, og som helhed er center/udkantdimensionen for forenklet som beskrivelsesramme.

Sammenligner man de ovenstående konklusioner nr.

	Fordeling 1980			Udvikling 1970-80		
	Detail- handel	Finans, forr.serv.	Service total	Detail- handel	Finans forr.serv.*	Service total
Hovedstadsregionen	36	49	42	- 6	+25	+28
Øvr. øst for Storebælt	12	8	10	+11	+82	+45
Fyn	9	7	8	+ 5	+76	+44
Vejle & Århus amter	17	15	17	+ 3	+63	+48
Øvrige Jylland	27	20	23	+11	+79	+51
I alt	100	100	100	+ 2	+46	+39
= tusinder	207	173	1626			

*) Væksten er antagelig overvurderet pga. forskellige tællingsmåder.
Se diskussion i Illeris (1984)

Tabel 1. Beskæftigelsen (%) ved serviceerhverv i Danmark. (Kilde: Folketællingerne 1970 og 1981.

Table 1. Employment (per cent) in service trades in Denmark.

2-3 med nr. 5-6 fremgår det, at strukturudviklingen har været til fordel for storbyerne: De brancher, der er overrepræsenteret i storbyerne (som finansservice og forretningservice), har over gennemsnitlige vækstprocenter, mens mere ligeligt fordelte aktiviteter har under gennemsnitlige vækstprocenter. Den »pessimistiske« hypotese er altså bekræftet.

Som det er antydnet i ovenstående afsnit om væksten i servicebeskæftigelsen, er det sandsynligt, at de høje vækstprocenter vil fortsætte eller endda forøges i serviceaktiviteter med mange kvalificerede og ledende job, fx i forretningservice. På den anden side er 1970'ernes vækst i offentlig service, som har været til fordel for udkantsområderne, bremsset for at lægge låg på væksten i de offentlige budgetter. Alt tyder således på, at strukturudviklingen (»share«-komponenten i en shift-share analyse) til fordel for de store byer vil accelerere.

Analysen af tallene viser imidlertid også at strukturkomponenten ikke har været afgørende for den samlede geografiske udvikling i servicebeskæftigelsen. I mange lande har det samlede resultat været en vis decentralisering (ovennævnte konklusion nr. 8). Det skyldes den dynamiske komponent, forskydningen eller »shiftet« bort fra storbyerne, som er sket inden for de fleste brancher (konklusion nr. 7). I det følgende vil årsagerne til sådanne forskydninger blive taget op.

Svækkelse af behovet for nærhed

Den optimistiske hypotese var baseret på udviklingen i transport- og telekommunikationsteknikken. Dennes konsekvenser skulle være at frigøre serviceaktiviteter fra kravet om nærhed til kunder, leverandører og andre forretningsforbindelser, når telekommunikationer kan erstatte hyppige personlige møder. Derved skulle serviceaktiviteternes behov for at koncentrere sig i storbyer svækkes.

De sidste års undersøgelser viser, at der faktisk er serviceaktiviteter, hvor nærhedskravet svækkes stærkt af den

teknologiske udvikling – forudsat at den nødvendige infrastruktur er opbygget. Standardiserede finans- og beregningstjenester kan ydes på afstand (Lazzeri et al, 1986, og Pedersen, 1986). Der er intet i vejen for, at en amerikansk virksomhed kan betjene sig af en engelsk EDB-ydelse, ved at overføre sine data til en computer i England og få resultaterne tilbage pr. telematik (Hepworth 1986). Andre eksempler på telematikanvendelse er logistiske systemer (Boeckhout 1986) og »Value Added Network Services« (Howells & Green 1986).

Nærhed forbliver væsentlig

Teorien bag den traditionelle egnsudviklingspolitik – hvor man først og fremmest har givet tilskud til lokaliseringen af industri i udkantsområder – gik ud på, at kun aktiviteter, som solgte deres produkter uden for regionen, kunne udgøre en regions økonomiske basis. Og det ville stort set være landbrug og industri. Service antoges så at følge passivt efter disse »eksporterende« erhvervs udvikling.

Nærmere betegnet kunne udviklingen illustreres ved 9-modellen (figur 2).

Pointen var, at basiserhvervene bestemte fordelingen af arbejdskraften, og at denne igen som forbrugere trak serviceaktiviteterne så nær til sig som muligt (ifølge central place teorien). I næste runde bestemte serviceaktiviteterne (som arbejdspladser) fordelingen af den arbejdskraft, der var beskæftiget herved, denne arbejdskraft forbrugte selv yderligere service, og således fremdeles. På denne måde skulle serviceaktiviteternes rolle være så passiv, at de kunne negligeres i den regionale udvikling.

I de senere år har det været på mode at forkaste den enkle economic base teori og central place teorien. De kan næppe forklare lokaliseringen af informations-service, hvilket vil blive taget op senere.

Men mange slags service må stadig fordele sig således, at de kommer så nær som muligt ved deres kunder, og de traditionelle teorier forbliver mere eller mindre gyldige.

Periode	Land	besk.	Storbyregion	besk.
1975-83	Belgien	+ 12	Byer over 300.000	+ 54
1971-81	Canada	+ 53	Hovedstadsregionen	+ 28
1970-80	Danmark	+ 39	Uudenmaan län	+ 22
1976-85	Finland	+ 24	Ile-de-France	+ 13
1974-83	Frankrig	+ 20	Stor-Athen	+ 36
1971-81	Grækenland	+ 37	Planlægn reg. East	+ 33
1971-81	Irland	+ 28	Hovedstadsregionen	+ 36
1974-84	Island	+ 39	Lombardiet	+ 17
1976-83	Italien	+ 15	Lazio	+ 15
1975-83	Nederlandene	+ 14	Randstad Holland	+ 11
1970-80	Norge	+ 43	Oslo-regionen	+ 28
1970-81	Portugal	+ 58	Lissabon + Setubal distrikt	+ 57
1975-85	Schweiz	+ 22	Kanton Zürich	+ 19
1975-84	Sverige	+ 26	Stockholm-regionen	+ 24
1975-83	Spanien	+ 11	Madrid-regionen	+ 8
			Catalonien	+ 14
1976-81	United Kingdom	+ 3	South East Region	+ 3
1975-84	USA	+ 28	Mid-Atlantic States	+ 20
1976-83	Vesttyskland	+ 9	12 storbyregioner	+ 7
1971-81	Østrig	+ 29	Byregion Wien	+ 16
	Brabant	+ 5		

Tabel 2. Beskæftigelsen (%) i servicesektoren i vesteuropæiske og angloamerikanske lande og storbyregioner. (Kilder og definitioner: Se Illeris (1987).

Table 2. Employment (per cent) in the service sector in some European and North American countries and city regions.

Denne konklusion bekræftes af forskellige forsøg på at opbygge kvantitative modeller for serviceudviklingen. Disse modeller viser alle, at den variabel der forklarer serviceaktiviteternes regionale forskydning bedst, er den regionale befolkningsudvikling (Cappellin 1986, Coppieters 1982, Howells & Green 1986).

Når man i nogle lande konstaterer en geografisk spredning af servicebeskæftigelsen, så er en vigtig årsag hertil utvivlsomt decentraliseringen af befolkningen og købekraften.

Et andet dynamisk element er det befolkningsunderlag, der er nødvendigt for en servicevirksomhed. Denne »tærskelværdi« afhænger af forbruget pr. person. I 1960'erne og 70'erne steg forbruget af offentlig service hurtigt i de fleste vesteuropæiske lande. Alt andet lige kunne en institution derfor fungere på basis af et stedse mindre befolkningsunderlag. Dette bevirkede i nogle lande en spredning af tilvæksten af børnehaver, gymnasier og andre uddannelsesinstitutioner.

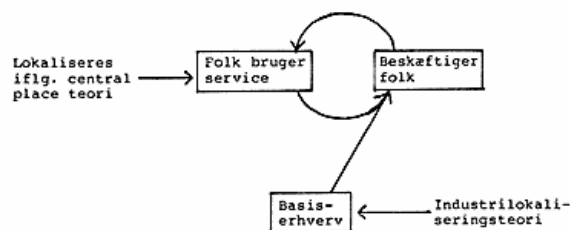
Imidlertid afhænger efterspørgslen i en given region ikke blot af antallet af kunder. Især for erhvervservices vedkommende er sammensætningen af kundemassen også vigtig. Fx er selvstændige virksomheders efterspørgsel klart større og rettet mod mere kvalificerede lokale ydelser end tilsvarende filialvirksomheders: Filialerne får størstedelen af deres tjenesteydelser fra firmaernes hovedkontorer eller fra leverandører som er lokaliseret i nærheden af hovedkontorerne (ofte i en storby). I lande som UK, hvor en meget stor del af erhvervsaktiviteten er koncentreret i store koncerner, bidrager denne faktor til en geografisk koncentration af serviceaktiviteterne. I Puglia i

Syditalien køber fabrikker, der indgår i multinationale koncerner, meget lidt lokal service.

For den kvalificerede informations-service tyder alt på, at personlige møder forbliver en betingelse for at den altafgørende nuancerede vekselvirkning og kreativitet opstår (Andersson 1985). Som det spøgefuldt siges i edb-branchen, kan man få flere ny produktionsideer ud af en aften på en bar i Silicon Valley end af at læse, telefonere og skrive et helt år.

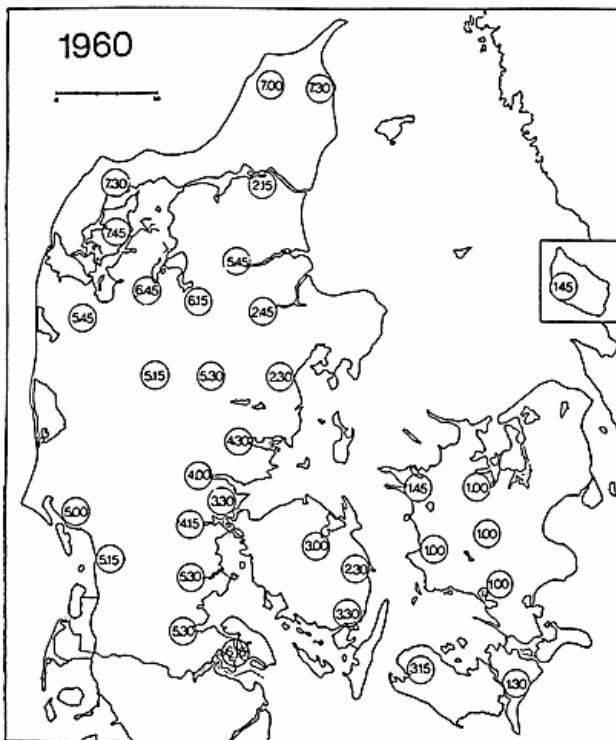
Men deraf følger ikke nødvendigvis, at geografisk nærhed og agglomeration i storbyer vil forblive en betingelse for hyppige og billige personlige møder.

Selv sagt var nærhed en sådan betingelse i tidligere historiske perioder. Derfor har studier af kreativitetens geografi fundet, at den ypperste kreativitet altid har været knyttet til byer, som Athen i 400-tallet f.v.t., Firenze i renessancen og Wien omkring det sidste århundredeskifte (Andersson 1985). Selv i jernbæalderen aftog tilgænge-

Figur 2. »9-modellen« omfattende economic base modellen og centrale place teorien.

Figure 2. The »9-model« Illustrating the Economic Base Model and the Central Place theory.

Figur 3. Rejsetimer med hurtigste offentlige trafikmiddel mellem København og provinsbyer, vinterhverdage 1960 (bycenter-by-center). Kun 3 flyruter eksisterede, i øvrigt er forbindelserne pr. tog.

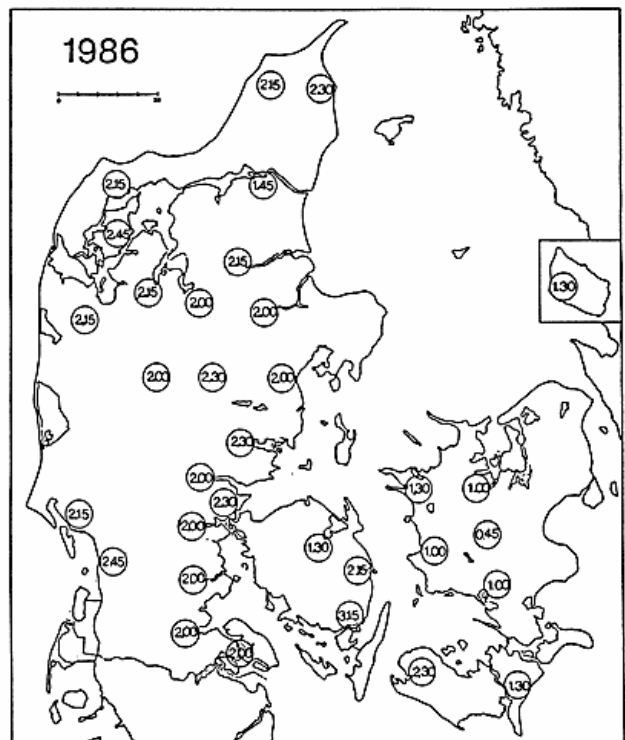
Figure 3. Hours of travel by fastest public means of transport between Copenhagen and provincial cities on winter weekdays 1960 (city centre to city centre). Only 3 airlines existed, elsewhere connections by train.

ligheden hurtigt, hvis de potentielle mødedeltagere ikke arbejdede i samme by. I Danmark tog rejsen mellem København og Nordvestjylland i 1960 8 timer (figur 3).

Imidlertid er der i de sidste årtier sket en teknisk revolution ikke blot inden for telekommunikationen, men også inden for persontransporten, nemlig at fly er blevet almindelig udbredt. Hermed svækkes Anderssons argumentation. Som figur 4 viser, er rejsetiden mellem København og Nordvestjylland nedbragt til under 3 timer (mellem bycentre). Tilsvarende reduktioner af rejsetiderne er sket overalt i Vesteuropa og Angloamerika, bortset fra nogle få regioner, der endnu mangler den nødvendige infrastruktur.

Naturligvis er det stadig lettere at mødes, hvis man er i samme by. Men det eneste bratte fald i tilgængeligheden findes i dag mellem på den ene side mennesker der arbejder i samme bygning, spiser frokost sammen og mødes tilfældigt på gangene – og på den anden side alle andre, om de så er 1000 meter eller 1000 kilometer fra hinanden.

Konklusionen er, at også for den kvalificerede informationservice (ligesom for de standardiserede tjenesteydel-

Figur 4. Rejsetimer med hurtigste offentlige trafikmiddel mellem København og provinsbyer, vinterhverdage 1986 (bycenter-by-center). Jylland er dækket af flyruter.

Figure 4. Hours of travel by fastest public means of transport between Copenhagen and provincial cities on winter weekdays 1986 (city centre to city centre). Jutland is covered by airlines.

ser) svækkes udkantregionernes handicap, agglomerationsfordelene i storbyerne mindskes.

Selv om de serviceaktiviteter der er afhængige af personlige kontakter stadig er overrepræsenteret i storbyerne, så er konsekvensen, at sådanne aktiviteter udmærket kan fungere i udkantområder. Et eksempel herpå er B&O's forsknings- og udviklingsaktivitet i Struer. Et andet eksempel omtales af Pred (1977): I Boise City, Idaho – den mest afsides del af USA – ligger hovedkontorerne og den interne service for fire store koncerner. De klarer kontakten med dattervirksomheder og forretningsforbindelser ved hjælp af firmafly og telekommunikationer – og takket være områdets naturskønhed (Rocky Mountains) er det let at tiltrække det nødvendige kvalificerede personale.

Samtidig med, at den slags virksomheder – ligesom mange enkeltpersoner – opretholder kommunikationen over lange afstande, må de også knytte tætte lokale kontakter på det sted, hvor de er lokaliseret, fx mellem en koncerns forskellige afdelinger. Teknologien affødte spørgsmålet, om fjernkontakter ville erstatte nærkontakter. Vi må nu erkende, at der ikke er tale om et enten-eller,

men om et både-og. Såvel virksomheder som enkeltpersoner kan samtidig deltage i globale netværk og i lokale netværk. Som Webber allerede forudså i 1964 deltager vi i forskellige aktivitetsområder, hvoraf nogle er knyttet til bestemte byer og lokaliteter, mens andre er løsrevet fra konkrete steder.

Et falsk spørgsmål

I sammenhæng hermed afsløres også spørgsmålet »Telekommunikation eller personlige møder« som et falsk spørgsmål. Det forudsætter nemlig implicit en statisk verden, hvor den samlede kontaktmængde er givet, og hvor de andele, der kanaliseres via telekommunikation og personlige møder, tilsammen udgør et 0-sumspil.

I virkeligheden har enhver ny transport- og kommunikationsteknologi i historiens løb ikke blot erstattet en ældre, men samtidig suppleret den, så at det samlede transport- og kommunikationssystem er blevet forbedret og styrket og samspillet mellem fjerne mennesker og virksomheder forøget (Planque 1983).

Dette turde fremgå alene af de stedse stigende nationale og internationale strømme af både telekommunikation og persontrafik. Et pudsigt vidnesbyrd om den gensidige afhængighed er, at af de 10 telefonnumre i New York, der er flest opkald til, tilhører 8 trafikelskaber (Keller 1977). Men iøvrigt vil mange af personlig erfaring vide, hvordan kontakter etableres ved personlige møder, vedligeholdes pr. telefonkommunikation og udbygges ved lejlighedsvis nye personlige møder (fx ved seminarer og konferencer), hvor mere komplicerede og ikke-programmerede informationer kan udveksles. Det er imidlertid en samspilsmodel som først er blevet almindelig i løbet af de sidste årtier.

De lokaliseringsmæssige konsekvenser af denne udvikling er imidlertid ikke entydige, der er ingen teknologisk determinisme. Den »afstandskrympende« teknologi gør det muligt for serviceaktiviteter, som tidligere var nødt til at koncentrere sig i storbyerne sammen med deres forretningsforbindelser, at sprede sig og fungere andre steder. Men den tillader også storbyernes serviceaktiviteter at erobre markeder, som før var provinsbyernes monopol, beskyttet af afstandene. Teknologien er »muliggørende«, nogle begrænsninger ophæves, men derefter er det andre faktorer der bestemmer, hvad der sker.

Med andre ord: Disse teknologier – og den infrastruktur de forudsætter – er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for en regional spredning af mange slags service. En regional udviklingspolitik bør aldrig alene beskæftige sig med den fysiske infrastruktur.

Hvad er så disse »andre« faktorer der får indflydelse på servicelokaliseringen? I den følgende fremstilling vil to grupper af faktorer blive behandlet.

Menneskelige ressourcer og innovationsevne
Service ydes af mennesker, arbejdsintensiteten er i de fle-

ste slags service højere end i industrien. Mennesker arbejder imidlertid forskelligt i forskellige regioner, fx på grund af forskelle i kvalifikationer, i motivering, i samarbejdsevne, i innovationsevne, i aflønning osv. Heraf følger regionale forskelle i udviklingsbetingelserne for de serviceaktiviteter, der ikke er knyttet til et lokalt marked. Nogle eksempler:

Et element i innovationsevnen er tilbøjeligheden til at starte en ny virksomhed, antallet af iværksættere. Det varierer betydeligt fra region til region. Der er urbaniserede regioner, hvor det er højt, som i Berkshire vest for London (Howells & Green 1986) eller »mellemzonen« uden om Randstad Holland. Men det samme forekommer i udkantområder, som Puglia i Sydøst-Italien (CENSIS 1986) eller Vestjylland (Illeris 1986a). På den anden side er der også industri- og minere regioner, hvor der så at sige ingen iværksættere er, som Tyne and Wear i Nordengland eller Lorraine (Guérin & Outrequin 1986). Men der er også landdistrikter med meget få iværksættere, som Basilicata vest for Puglia. Innovationsevnen i eksisterende virksomheder udviser lignende regionale variationer (Boeckhout & Molle 1982).

Iværksætterfrekvensen er dybt afhængig af de lokale livsformer og kulturtraditioner, som ikke ændrer sig hurtigt. Men på længere sigt er disse traditioner ikke uforanderlige. De kan påvirkes gennem uddannelsessystemet og gennem kommunernes, bankernes, fagforeningernes, erhvervsorganisationernes og mediernes holdninger.

Et andet eksempel vedrører den mindre kvalificerede arbejdskraft. Der er lønforskelle fra region til region. Lige så vigtige er forskellene i »sociale kvalifikationer«. Betegnelserne herfor afhænger af politisk synsvinkel: Den arbejdskraft, nogle kalder motiveret og stabil, vil andre kalde usolidarisk og lydige osv.

Blandt serviceaktiviteter er der fx »back-offices«, som ikke varetager personlige kontakter udadtil, men derimod maskinskrivning, beregninger, fakturering, arkivering, kodning o.l. Deres forbindelse med omverdenen kan helt klares pr. telekommunikation. De har brug for arbejdskraft med begrænsede tekniske kvalifikationer, men med stor omhyggelighed, præcision, stabilitet mv. En sådan arbejdskraft – overvejende kvindelig – finder de især i storbyernes forstæder (Nelson 1985).

Et tredje eksempel udgøres af den fagligt mellem- og højt kvalificerede arbejdskraft, de nøglepersoner der ofte er flaskehalsen for en virksomheds udvikling. Udbudet af kvalificeret arbejdskraft kan derfor være afgørende for virksomhedernes – og ikke mindst serviceaktiviteternes – udviklingsmuligheder i en region. Traditionelt er udbudet af kvalificeret personale størst i storbyerne, hvor uddannelsesinstitutionerne ligger, hvor arbejdsmarkedet er stort og derfor attraktivt for folk med en speciel uddannelse (og ægtefæller med ofte lige så specielle kvalifikationer), og hvor den kulturelle og øvrige service udgør en attraktion.

Der synes imidlertid i løbet af 1970'erne at være sket en

vis forskydning i denne arbejdskrafts bostedspræferencer til fordel for mere landlige egne. Det kan til dels skyldes udbygningen af uddannelsesinstitutioner uden for storbyerne (Pedersen 1983). Men der synes også at være øget interesse for det fysiske og sociale miljø – herunder klimaet i Frankrigs, Tysklands og USA's blomstrende sydlige landsdele. Udbudet er stadig størst i storbyerne, men de har ikke samme monopol som tidligere.

Man kan givetvis gøre meget i en region for at øge sin attraktivitet, forbedre sit fysiske og kulturelle miljø og sin udrustning med uddannelsesinstitutioner.

Stordriftsfordele og specialisering

En anden gruppe faktorer der påvirker lokaliseringen af serviceaktiviteter er deres interne udvikling. Der er kræfter som ændrer virksomhedernes og institutionernes størrelse, organisation og funktioner, og dermed også deres lokalisering. Disse kræfter er forskellige fra branche til branche og fra land til land, men tre generelle tendenser er vigtige:

1. Der kan opstå nye eller forøgede stordriftsfordele. Alt andet lige vil de bevirke en koncentration af virksomheder i færre byer end tidligere. Det er fx ved at ske i detailhandelen. Telematikken fremmer som sagt en standardisering af en række tjenesteydelser. Deres udvikling er dyr. Men hvis de derefter kan sælges i stort antal, bliver prisen lavere end for traditionelle ydelser, som udkonkurreres af de virksomheder der sælger standardydelser i stordrift.
2. Den teknologiske udvikling kan imidlertid også mindske stordriftsfordelene, med geografisk decentralisering til følge. PC'erne har åbnet muligheder for decentralisering til brugervirksomhederne af operationer, der tidligere blev udført på store, centraliserede edb-anlæg. En anden faktor er organisatorisk, moderne management understreger fordelene ved øget ansvarlighed i og selvstændighed for mindre enheder eller divisioner. Det muliggør også geografisk opsplitning og decentralisering.
3. En tredje tendens er øget specialisering blandt serviceaktiviteterne, hvilket fx sker i mange liberale erhverv. Konsekvensen er behov for et øget geografisk underlag, for at finde et tilstrækkeligt antal kunder, og som følge deraf en øget geografisk koncentration. Inden for den offentlige sektor er koncentrationen af sygehuse en følge af de mere og mere specialiserede læger og apparater.

Serviceaktiviteternes rolle i den regionale udvikling
Economic base modellen forbliver som sagt gyldig for en del service, der især betjener husholdningerne, og hvis rolle i den regionale udvikling derfor forbliver ret passiv. Men for den erhvervsrettede service er denne model alt

for forenklet. Nutidens og fremtidens industri fungerer ikke isoleret fra sine omgivelser. Det kan højst gælde for rutinevirksomheder (herunder filialer) i et stykke tid. Men beskæftigelsen i sådanne virksomheder er sårbar over for rationalisering.

Fremtidens industri er derimod baseret på et meget tæt samspil mellem fysisk produktion og intern eller ekstern erhvervs-service. Hjerner, viden og kreativitet er de vigtigste produktionsfaktorer. Som sagt kan nogle slags service fremproduceres. Men jo mere kvalificerede serviceydelserne er, des vigtigere er samspillet i personlige møder. Jo hyppigere mødebehovet er, jo mere forbliver samlokaliseringen en fordel.

På denne måde kan tilstedeværelsen af serviceaktiviteter i en region blive lige så afgørende for industriens udviklingsmuligheder, som det omvendte er tilfældet. Economic base modellen kan stilles på hovedet (som byplanlæggeren Blumenfeld allerede observerede i 1955) – eller rettere afløses af en teori om gensidig afhængighed. Lokale »industrielle komplekser« bliver til lokale netværk af specialiserede industrier og serviceaktiviteter, alle er afhængige af hinanden. Tekstilkomplekserne omkring Prato i Toscana og Herning er eksempler herpå (Hjalager 1986).

Formålet med en regional udviklingspolitik må være, at sådanne samspil, der er vigtige for erhvervsudviklingen, opstår. Det vil sige, at man ikke blot må fremme industriens og servicevirksomhedernes udvikling hver for sig. Man må også interessere sig for industriens behov for service. (Paradoksalt nok er denne efterspørgsel større, jo mere intern service der frembringes i industrivirksomhederne – fordi intern serviceproduktion betyder, at der er ansatte som er i stand til at se, hvilke fordele der kan høstes af køb af ekstern service, og som kan sørge for, at indkøbt service anvendes effektivt (Pedersen 1986)). Man må interessere sig for, om den offentlige service, fx forskning og uddannelse, er tilstrækkelig og tilstrækkelig relevant – hverken for teoretisk verdensfjern eller for snævert rettet mod de mest kortsigtede behov (Cuadrado 1986). Man må interessere sig for, om servicemarkedet fungerer effektivt. Ofte vil formidlere – fx erhvervschefer og teknologiske informationscentre – kunne katalysere en anvendelse af service, som især mindre virksomheder ikke kender til eller har taget i brug.

Diskussion

Hvordan vil serviceaktiviteternes udvikling da påvirke den regionale udvikling?

Der kan ikke gives noget entydigt svar på dette spørgsmål. Der er kræfter som kan forstærke erhvervs-koncentrationen i storbyerne. Der er en klar risiko for, at de decentraliseringstendenser, som kunne konstateres i 1970'erne, vil blive brudt. Men der er intet deterministisk herved, og der er også kræfter som trækker i modsat retning.

Det betyder, at der er muligheder for at øve indflydelse på udviklingen. Der er i denne artikel nævnt nogle af disse muligheder. De kræver en koordinering på tværs af de traditionelle sektoropdelte offentlige politikker. Hverken regionalpolitik eller teknologipolitik kan drives isoleret.

Summary

The paper discusses the following questions: What forces determine the regional development of service activities? Will service employment concentrate or decentralize? How can the development be influenced?

Service activities form the only sector in the West European-Anglo American countries, in which employment growth is possible. However, there are a number of factors which limit employment growth, especially in household services.

Two hypotheses are prevailing, concerning the future location of service employment. One stresses the structural component: Qualified jobs show higher growth rates than less qualified jobs, and will do so even more in future. Since they are overrepresented in big cities, this factor will pull towards geographical concentration.

The other hypothesis foresees that new technologies of transport and telecommunications will relax the constraint for service activities to locate near their customers and business connections. As regards standardized services which may be transmitted by telecommunications, the hypothesis is confirmed. As regards household services, the hypothesis is not confirmed: They will remain close to their customers. However, the location, the consumption per capita, and the composition of customers may change. As regards qualified information services, face-to-face meetings remain important. Due to air transport, distant partners may meet often, however, so agglomeration advantages are actually weakened.

It is stressed that when proximity constraints are relaxed, this may lead either to concentration or to decentralization, depending on the factors which then become decisive.

One group of such factors are human resources (capacities of innovation and new firm creation, labour with »social qualifications«, highly qualified staff). The supply of such factors shows a complicated geographical pattern, and may be influenced by improvement of education and by increased attraction of local environments.

Other factors are internal tendencies towards decreasing or increasing economies of scale or specialization, the two latter tendencies pulling towards geographical concentration.

Finally it is stressed that a close interaction between manufacturing industry and producer services is a condition for future economic development. An important policy issue is to stimulate this interaction, for instance through »middlemen« services. Although there are forces pulling in different directions, there is a clear danger of increased concentration of service employment, and counter-measures, partly carried out by local governments, are suggested.

Litteratur

- Andersson, Å. (1985): Kreativitet – storstadens fremtid. Prisma, Stockholm.
- Blumenfeld, H. (1955): The Economic Base of the Metropolis; Critical Remarks on the »Basic-Nonbasic« Concept. Journal of the American Institute of Planners, vol. 21, p. 114-132.
- Boeckhout, I.J. (1986): Telecommunication and the Location of Producer Services in the Netherlands. FAST Occasional Papers no. 98, Commission of the European Communities, Brussels.
- Boeckhout, I.J. & W. Molle (1932): Technical Change, Location Patterns and Regional Development. FAST Occasional Papers no. 16, Commission of the European Communities, Brussels.
- Cappellin, R. (1986): The Development of Service Activities in the Italian Urban System. P. 34-42 i: S. Illeris (ed.): Seminar on the Present and Future Role of Services in Regional Development. FAST Occasional Papers no. 74, Commission of the European Communities, Brussels.
- CENSIS (1986): Business Services as an Industrialization Variable in Under-development Regions: Two Case Studies in Southern Italy. FAST Occasional Papers no. 108, Commission of the European Communities, Brussels.
- Coppieters, P. (1982): De regionale dimensie van de tertialisering van de werkgelegenheid. UFSI, Universiteit Antwerpen.
- Cuadrado Roura, J. et al (1986): Supply and Demand of Services and Regional Development: The Case of Comunidad Valenciana (Spain). FAST Occasional Papers no. 93, Commission of the European Communities, Brussels.
- Gershuny, J. & Miles, I. (1983): The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies. Frances Pinter, London.
- Guérin, A. & P. Outrequin (1986): Innovations sociales dans les services et développement régional en Lorraine. FAST Occasional Papers no. 100, Commission of the European Communities, Brussels.
- Hepworth, M. (1986): The Geography of Technological Change in the Information Economy. Regional Studies, vol. 20, p. 407-424.
- Ijalager, A.-M. (1986): Lokal erhvervspolitik i informationssamfundet. Nellesmann, Århus.
- Howells, J. & A.E. Green (1986): Location, Technological Innovation and Structural Change in the UK Services: National and Regional Economic Development Prospects. FAST Occasional Papers no. 101, Commission of the European Communities, Brussels.
- Illeris, S. (1984): Lokaliseringudvilgen i den private service-sektor. Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut, København.
- Illeris, S. (1986a): New Firm Creation in Denmark: The Importance of the Cultural Background. P. 141-150 i: D. Keeble & E. Wever (eds): New Firms and Regional Development in Europe. Croom Helm, London.
- Illeris, S. (1986b): How to Analyse the Role of Services in Regional Development. P. 45-59 i: J.G. Borchert, L.S. Bourne & R. Sinclair (eds.): Urban Systems in Transition. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Amsterdam.
- Illeris, S. (1987): Service og lokal erhvervsudvikling. Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut, København.

Det betyder, at der er muligheder for at øve indflydelse på udviklingen. Der er i denne artikel nævnt nogle af disse muligheder. De kræver en koordinering på tværs af de traditionelle sektoropdelte offentlige politikker. Hverken regionalpolitik eller teknologipolitik kan drives isoleret.

Summary

The paper discusses the following questions: What forces determine the regional development of service activities? Will service employment concentrate or decentralize? How can the development be influenced?

Service activities form the only sector in the West European-Anglo American countries, in which employment growth is possible. However, there are a number of factors which limit employment growth, especially in household services.

Two hypotheses are prevailing, concerning the future location of service employment. One stresses the structural component: Qualified jobs show higher growth rates than less qualified jobs, and will do so even more in future. Since they are overrepresented in big cities, this factor will pull towards geographical concentration.

The other hypothesis foresees that new technologies of transport and telecommunications will relax the constraint for service activities to locate near their customers and business connections. As regards standardized services which may be transmitted by telecommunications, the hypothesis is confirmed. As regards household services, the hypothesis is not confirmed: They will remain close to their customers. However, the location, the consumption per capita, and the composition of customers may change. As regards qualified information services, face-to-face meetings remain important. Due to air transport, distant partners may meet often, however, so agglomeration advantages are actually weakened.

It is stressed that when proximity constraints are relaxed, this may lead either to concentration or to decentralization, depending on the factors which then become decisive.

One group of such factors are human resources (capacities of innovation and new firm creation, labour with »social qualifications«, highly qualified staff). The supply of such factors shows a complicated geographical pattern, and may be influenced by improvement of education and by increased attraction of local environments.

Other factors are internal tendencies towards decreasing or increasing economies of scale or specialization, the two latter tendencies pulling towards geographical concentration.

Finally it is stressed that a close interaction between manufacturing industry and producer services is a condition for future economic development. An important policy issue is to stimulate this interaction, for instance through »middlemen« services. Although there are forces pulling in different directions, there is a clear danger of increased concentration of service employment, and counter-measures, partly carried out by local governments, are suggested.

Litteratur

- Andersson, Å. (1985): Kreativitet – storstadens fremtid. Prisma, Stockholm.
- Blumenfeld, H. (1955): The Economic Base of the Metropolis; Critical Remarks on the »Basic-Nonbasic« Concept. Journal of the American Institute of Planners, vol. 21, p. 114-132.
- Boeckhout, I.J. (1986): Telecommunication and the Location of Producer Services in the Netherlands. FAST Occasional Papers no. 98, Commission of the European Communities, Brussels.
- Boeckhout, I.J. & W. Molle (1932): Technical Change, Location Patterns and Regional Development. FAST Occasional Papers no. 16, Commission of the European Communities, Brussels.
- Cappellin, R. (1986): The Development of Service Activities in the Italian Urban System. P. 34-42 i: S. Illeris (ed.): Seminar on the Present and Future Role of Services in Regional Development. FAST Occasional Papers no. 74, Commission of the European Communities, Brussels.
- CENSIS (1986): Business Services as an Industrialization Variable in Under-development Regions: Two Case Studies in Southern Italy. FAST Occasional Papers no. 108, Commission of the European Communities, Brussels.
- Coppieters, P. (1982): De regionale dimensie van de tertialisering van de werkgelegenheid. UFSI, Universiteit Antwerpen.
- Cuadrado Roura, J. et al (1986): Supply and Demand of Services and Regional Development: The Case of Comunidad Valenciana (Spain). FAST Occasional Papers no. 93, Commission of the European Communities, Brussels.
- Gershuny, J. & Miles, I. (1983): The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies. Frances Pinter, London.
- Guérin, A. & P. Outrequin (1986): Innovations sociales dans les services et développement régional en Lorraine. FAST Occasional Papers no. 100, Commission of the European Communities, Brussels.
- Hepworth, M. (1986): The Geography of Technological Change in the Information Economy. Regional Studies, vol. 20, p. 407-424.
- Ijalager, A.-M. (1986): Lokal erhvervspolitik i informationssamfundet. Nellesmann, Århus.
- Howells, J. & A.E. Green (1986): Location, Technological Innovation and Structural Change in the UK Services: National and Regional Economic Development Prospects. FAST Occasional Papers no. 101, Commission of the European Communities, Brussels.
- Illeris, S. (1984): Lokaliseringssudvilgen i den private service-sektor. Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut, København.
- Illeris, S. (1986a): New Firm Creation in Denmark: The Importance of the Cultural Background. P. 141-150 i: D. Keeble & E. Wever (eds): New Firms and Regional Development in Europe. Croom Helm, London.
- Illeris, S. (1986b): How to Analyse the Role of Services in Regional Development. P. 45-59 i: J.G. Borchert, L.S. Bourne & R. Sinclair (eds): Urban Systems in Transition. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Amsterdam.
- Illeris, S. (1987): Service og lokal erhvervsudvikling. Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut, København.

- Keller, S. (1977): The Telephone in New (and Old) Communities. P. 281-298 i: I. de Sola Pool (ed.): The Social Impact of the Telephone. MIT Press, Cambridge Mass.
- Lazzeri, Y., P.Y. Léo, M.C. Monnoyer & J. Philippe (1986): Les prestataires de services, les petites et moyennes entreprises et le développement régional. P. 77-101 i: S. Illeris (ed.): Seminar on the Present and Future Role of Services in Regional Development. FAST Occasional Papers no. 74, Commission of the European Communities, Brussels.
- Nelson, K. (1985): Office Automation: Its Effect on Employment Structure and Location. I: R. Gordon (ed.): Automation, Work and Employment. University of California Press.
- Pedersen, P.O. (1983): Vandringerne og den regionale udvikling – i et langsigtet perspektiv. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg.
- Pedersen, P.O. (1986): Erhvervsservice strategier – en undersøgelse af erhvervsservice i Esbjerg. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg.
- Planque, B. (1983): Une nouvelle organisation spatiale du développement. P. 5-26 i: B. Planque (ed.): Le développement décentralisé. Litec, Paris.
- Pred, A. (1977): City Systems in Advanced Economies. Hutchinson, London.
- Webber, M.M. (1964): The Urban Place and the Non-place Urban Realm. P. 79-153 i: M.M. Webber et al: Explorations into Urban Structure. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Rural landscapes in Puglia – on the functional relationship between agriculture and natural resources

Henning Mørch

Mørch, Henning: Rural landscapes in Puglia – on the functional relationship between agriculture and natural resources. *Geografisk Tidsskrift* 87: 36-42. Copenhagen, June 1987.

A cultural landscape is influenced by many socio-economic forces, some of them being essential. Likewise ecological processes are essential. The patterns and changes of the rural landscape in Puglia (S. Italia) are summarized from a cultural-ecological viewpoint, viz. the rural landscape as it has developed from the natural resources – the physical landscape.

Henning Mørch, associate professor, Institute of Geography, University of Copenhagen, Øster Voldgade 10, DK-Copenhagen K.

Keywords: *ecological human geography; cultural ecology; rural landscape; land use; Puglia (S. Italia).*

CULTURAL ECOLOGY

Ecology is the study of the interactions between organisms – mutually and with the environment. Cultural ecology or ecological human geography more specifically studies the interaction between human systems of utilization, or production, and the natural resources, the bio-physical landscape. This interaction is characterized by more or less conscious interference in the ecological processes.

Agriculture is fundamentally a question of controlling ecological processes. When dealing with commercial agriculture – as in this case, economic conditions change, the production is likely to change too. But the change must take place within the frames set by the natural resources. These offer possibilities and limitations, to which a society – whether traditional or modern – has to adapt by its systems of production and technology. The resources cannot be defined unambiguously; changes of technology or production system might create new possibilities; the utilization might influence a resource – positively or negatively; one utilization might influence others; different utilizations might influence others; different utilizations might be in conflict; – etc. The impact of the natural resources is not to be regarded deterministically, but as a part of a functional system. The interactions might be illustrated with scheme 1, but it is not possible to make simple models of the complex processes.